

О. О. Пунда
кандидат юридичних наук,
проректор з науково-методичної роботи
Хмельницького економічного університету

Я. Ю. Колобова
юрисконсульт ПП "Парижанка"
(м. Хмельницький)

УДК 347.121.2

ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ТВОРЧОСТІ

*Визначено меж здійснення права на свободу творчості.
Проаналізовано особливі вимоги до проведення наукових
досліджень.*

Ключові слова: свобода творчості, наукові дослідження, прикладна наукова діяльність.

Конституція України закріплює право кожної людини на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей (ст. 23 Конституції України). Одним із численних проявів розвитку особистості є гарантована кожному свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що випливають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності (ст. 54 Конституції України).

Зростання масштабів та сфер реалізації свободи творчості людини загострює проблему її моральної та творчої відповідальності за наслідки та результати цієї діяльності. Практично, сучасний "сукупний" творчо-пізнавальний потенціал людства виходить на рівень, що межує зі сферою божественної "компетенції" Творця.

Принциповим є питання: чи є свобода творчості людини *абсолютною*, і, відповідно, чи будь-яка діяльність по створенню якісно нових матеріальних та духовних цінностей є творчістю?

На жаль, сьогодні у правовій сфері є нечисленними дослідження, пов'язані з окресленням меж здійснення та численними проявами свободи творчості як суб'єктивного права фізичної особи. Серед сучасних праць права на творчість увагу привертають дослідження Р. Б. Шишки, О. П. Кодьєвої. Проте, залишається необхідність законодавчого окреслення у окремих сферах наукової діяльності правових засад, які будуть визначати межі здійснення, обмеження та окремі заборони у процесі здійснення права на свободу наукової творчості.

У межах статті визначимо правові принципи, що повинні визначати межі здійснення, обмеження та окремих заборон у процесі здійснення права на свободу наукової творчості.

У ч. 4 ст. 13 ЦК України вказано, що при здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватись моральних засад суспільства. У практичній площині, з першого погляду, досить важко визначитись з переліком сучасних "цінностей", що складають основу моральної сфери життєдіяльності суспільства. А тому є логічним запитання, де шукати ці ціннісні орієнтири?

Відповідь, на нашу думку, можна знайти у християнській етиці. Наша сучасна мораль принципово розбудовувалась саме на релігійних християнських вченнях (православ'я та католицизм найбільш поширені з них в Україні). А отже, звернення до

канонічних норм дає можливість визначитись з моральними критеріями оцінки діяльності творчої особистості.

Так, Священна Конгрегація у справах доктрини і віри (католицька) розробила Інструкцію “Дар життя”, що стосується змісту наукових досліджень, особливо у біомедичній сфері. Зокрема, у частині другій (наука і технології на службі людської особи) вказано: “Бог створив людину на свій образ і подобу: “чоловіком і жінкою сотворив їх” [Бут. 1.27], доручаючи обов’язок панувати над землею” [Бут. 1.28]. Основні наукові і прикладні дослідження є наочним доказом цього панування людини. Наука і технологія є корисними засобами для людини, коли служать їй і сприяють цілісному розвитку на загальну користь. Але самі по собі вони не можуть бути сенсом існування і людського поступу. Ці засоби, призначені для людини, які вона творить та розвиває, набувають окреслення своєї мети та своїх меж від особи та її моральних цінностей. З одного боку, оманливо було б стверджувати, що наукові дослідження і їх застосування є морально нейтральними. З іншого боку — не можна вивести керівні критерії суто з технічної дієвості, з можливої користі від дослідів для одних за рахунок інших, чи, що ще гірше, — з панівних ідеологій. Тому наука і технологія потребують заради їхнього власного внутрішньо-притаманного значення безумовної поваги до фундаментальних критеріїв морального закону: тобто вони мусять служити людській особі, її невід’ємним правам, її правдивому і цілісному благу відповідно до задуму і волі Бога. Швидкий розвиток технологічних відкриттів робить потребу поважати вищезгадані критерії ще нагальнішою: наука “без сумління” може призвести до загибелі людини. “А наш вік, більш як попередні століття, потребує саме такої мудрості, щоб стали гуманнішими нові винаходи людини. Бо якщо не прийдуть мудріші люди, — майбутнє світу попаде у небезпеку” [1].

Законодавча система України не містить вказівок на певні обмеження у процесі провадження наукових досліджень (крім випадків, окреслених кримінальним законодавством: незаконне проведення дослідів над людиною (ст. 142 КК України). Так, у базовому законодавчому акті, що регулює проведення наукових та науково-технічних досліджень — Законі України “Про наукову і науково-технічну діяльність” від 1 грудня 1998 року взагалі не вказані принципи такої діяльності [5]. Мова йде лише про принципи державного управління у цій сфері та про цілі й напрями державної політики в науковій і науково-технічній діяльності. Серед останніх ст. 31 Закону зазначає забезпечення вільного розвитку наукової та науково-технічної творчості. Єдиним “натяком” на певні межі здійснення наукових та науково-технічних досліджень є принцип державного управління у цій сфері, що повинен забезпечити органічну єдність науково-технічного, економічного, соціального та духовного розвитку суспільства (ч. 1 ст. 32 Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність”).

Цікавим є також те, що навіть у пропозиціях науковців щодо змісту та структури проектів законодавчих актів, що регламентують сферу діяльності, пов’язану з науковими дослідженнями (наприклад, проект Закону України “Про науку”), відсутні вказівки на можливість обмеження свободи наукової творчості. Навпаки, до їх числа пропонувалось віднести такі: право громадян України на свободу наукової творчості; рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей і таланту; гуманізм і демократизм; конкуренція у науці шляхом утворення різних видів наукових організацій; свобода наукової інформації [7].

На сьогодні у законодавчій системі є посилання на кримінальну відповідальність за розроблення зброї масового знищення. Склад злочину охоплює діяння, пов’язані з розробкою, виробництвом, зберіганням, збутом, транспортуванням зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України (ст. 440 КК України). За вчинення цього злочину, віднесеного до тяжких, передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до десяти років.

Іншим винятком на законодавчому рівні, що стосується обмеження свободи наукової діяльності у частині провадження конкретного виду наукових досліджень, є Закон України “Про заборону репродуктивного клонування людини” від 14 грудня 2004 року [4]. Цим

законодавчим актом було заборонено репродуктивне клонування людини (створення людини, яка генетично ідентична іншій живій або померлій людині, шляхом перенесення у залишену без ядра жіночу статеву клітину ядра соматичної клітини людини), виходячи з принципів поваги до людини, визнання цінностей особистості, необхідності захисту прав і свобод людини та враховуючи недостатню дослідженість біологічних та соціальних наслідків клонування людини.

Згадана нами сфера наукових досліджень, об'єктом яких виступає геном людини, сьогодні є чи не єдиною, що містить чітко визначені обмеження (з вказівкою на заборонені способи та методи досліджень) свободи наукової діяльності. Значна кількість цих обмежень зосереджена у міжнародно-правових актах Європейського Союзу. Так, у Рекомендації 1046 (1986) по використанню ембріонів і плода людини з метою діагностики, терапії, наукових досліджень, промислового використання і торгівлі, прийнятій 38-ю сесією Парламентської асамблеї Ради Європи, була закріплена заборона провадження таких видів досліджень: створення ідентичних людині істот шляхом клонування або будь-яким іншим методом з метою расового відбору або в інших цілях та імплантацію ембріона людини у матку тварини або навпаки; створення ембріона з сперми різних осіб; з'єднання ембріонів або будь-яка інша дія, що може призвести до появи химер; ектогенез (створення індивідуальної і самостійної людської істоти поза маткою жінки, тобто у лабораторії); створення дітей від осіб однієї статі; створення ідентичних близнюків та інші (пункт 2, рекомендації А) [6].

Цікавим є також положення Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини від 4 квітня 1997 року [3]. Зокрема, ст. 2 цієї Конвенції (пріоритет людини) закріплює правило, за яким інтереси та благополуччя окремої людини превалюють над винятковими інтересами усього суспільства або науки. Крім того, у Конвенції містяться посилання на заборону селекції статі (ст. 14) та обмеження втручання у геном людини (ст. 13). Так, втручання з метою видозміни геному людини може здійснюватись лише у профілактичних, діагностичних або лікувальних цілях, і тільки якщо воно не має на меті внесення будь-якої видозміни у геном нащадків. Щодо заборони селекції статі, то ст. 14 вказує, що використання медичних репродуктивних технологій з такою метою не дозволяється, за винятком випадків, коли необхідно уникнути серйозного спадкового захворювання, пов'язаного зі статтю.

Вимоги щодо регулювання проведення досліджень у сфері геному людини також знайшли своє закріплення у Загальній декларації про геном людини і прав людини від 11 листопада 1997 року [2]. У декларації, зокрема, йдеться, що ніякі дослідження щодо геному людини, так само, як жодні прикладні дослідження у цій сфері, особливо у галузі біології, генетики і медицини, не повинні превалювати над повагою до прав людини, основних свобод та людської гідності окремих осіб або, у відповідних випадках, груп осіб (ст. 10). До меж здійснення свободи дослідження у цій сфері також можна віднести п. б ст. 12 Декларації, у якому йдеться про таке: "Свобода проведення наукових досліджень, що є необхідною для розвитку знань, є складовою частиною свободи думки. Мета прикладного використання результатів наукових досліджень щодо геному людини полягає у зменшенні страждань людей і у покращенні стану здоров'я кожної людини та всього людства". Проте розділ D Декларації, що регулює умови здійснення наукової діяльності (ст.ст. 13-16), не містить чітко окреслених критеріїв щодо характеру обмежень або заборон у цій сфері (автори декларації апелюють до "врахування етичних і соціальних наслідків", застосування заходів, що повинні бути спрямовані на те, щоб результати цих досліджень використовувались лише у мирних цілях").

Аналіз сучасного законодавства, в першу чергу, Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність" доводить, що правові акти зовсім небагато уваги приділяють проблемам визначення меж права на свободу здійснення права на наукову творчість. Як певні елементи, що вказують на ці межі, можна розцінювати положення ст. 5 (вчений) та ст. 6 (науковий працівник) Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність". Так, у ст. 5 зазначено, що вчений має право обирати форми, напрями і засоби наукової і науково-технічної діяльності відповідно до своїх інтересів, творчих

можливостей та загальнолюдських цінностей, а також зобов'язаний при провадженні цієї діяльності не завдавати шкоди здоров'ю людини, її життю та довкіллю. У ст. 6 наголошено, що науковий працівник має право на мотивовану відмову брати участь у науковій (науково-технічній) діяльності, результати якої можуть мати негативні наслідки для людини, суспільства або довкілля, а також міститься вказівка на те, що науковий працівник не може бути примушений провадити наукові дослідження, якщо вони або їх результати викликають або можуть викликати шкідливі для здоров'я людини, її життя та довкілля наслідки, а також не може бути притягнутий до відповідальності за відмову від участі у таких дослідженнях. Підсумовуючи, зауважимо, що свобода наукової та науково-технічної творчості, очевидно, не є абсолютною, творчий процес може підлягати певним обмеженням, основою яких є або критерії "моральної доцільності", або "безпеки результатів наукової діяльності". Проте наступна принципова риса викликає у нас пересторогу. На відміну від художніх проявів творчості (мистецтва), наукова і, тим більше, науково-технічна діяльність складаються з двох важливих і взаємопов'язаних елементів: теоретичних наукових розробок та практичних (лабораторно-експериментальних) результатів, які повинні надати оцінку (підтвердження або спростування) теоретичним конструкціям. Ці явища є взаємопов'язаними, досить часто без експериментального підтвердження теоретичні напрацювання залишаються лише гіпотезами з дуже низьким рівнем наукової очевидності й практичної цінності. Навіть засоби сучасного моделювання з використанням комп'ютерних програм не можуть замінити за своєю очевидністю наслідки експериментальної перевірки.

У цьому тандемі теорія — практична перевірка наукового дослідження — ми пропонуємо виокремлювати той елемент, що може практично піддаватись об'єктивному впливові юридичних обмежень та заборон.

Таким елементом, з нашої точки зору, є виключно практично-прикладна наукова діяльність, спрямована на експериментальну перевірку наукових даних, вироблених шляхом використання методів теоретичного характеру. Свобода мислення дійсно є абсолютно необмеженою, і у такому сенсі ми можемо вести мову про свободу вибору сфер, змісту та форм (теоретичних способів і прийомів) творчості. У цій частині цензура процесу та результатів у творчості дійсно є неприпустимою.

Проте зазначені положення вимагають своєї конкретизації та деталізації. Враховуючи окреслені нами вище проблеми в окремих сферах наукової діяльності, можемо запропонувати такі правові принципи, що повинні визначати межі здійснення, обмеження та окремих заборон у процесі здійснення права на свободу наукової творчості:

1. При провадженні наукових досліджень та науково-технічних робіт інтереси людини та безпеки навколишнього природного середовища переважають над інтересами науки або національними інтересами.
2. Проведення наукових досліджень та науково-технічних робіт, результати яких носять подвійне призначення, можуть проводитись на території України лише в межах державних наукових та науково-технічних програм.
3. Забороняється провадження наукових досліджень та/або науково-технічних робіт, спрямованих виключно на розробку технологій, речовин і матеріалів, збудників хвороб, небезпечних для людей, тварин, рослин, організмів.
4. Забороняється провадження наукових досліджень та/або науково-технічних робіт, спрямованих на розробку методів та технологій маніпулювання вольовою сферою людини, впливу на її свідомість та програмування її поведінки.
5. Забороняється провадження наукових досліджень та/або науково-технічних робіт, що призведуть або можуть призвести до нищення, псування або забруднення навколишнього природного середовища, або незворотну штучну зміну існуючої екологічної системи.
6. Проведення наукових досліджень або науково-технічних робіт та/або перевірка їх результатів із залученням об'єктів тваринного походження дозволяється лише за умови неможливості отримання або підтвердження наукового результату іншими методами.

7. При проведенні наукових досліджень та/або науково-технічних робіт учений повинен враховувати наукову та практичну доцільність отриманого результату та відповідність ступеня ризиків проведення досліджень і (або) робіт корисності та важливості визначеної у дослідженні (роботі) мети.

8. При проведенні наукових досліджень та/або науково-технічних робіт підлягають використанню лише ті наукові методи, що можуть дати очевидну відповідь на питання, поставлені у такому дослідженні та/або роботі.

9. Наукові дослідження та/або науково-технічні роботи не допускаються, якщо немає достатніх об'єктивних даних щодо рівня забезпечення безпеки учасників цих досліджень, населення або є дані про високий ступінь ймовірності знищення чи псування матеріальних або культурних цінностей.

10. Науковий працівник зобов'язаний відмовитись від участі у проведенні наукового дослідження та/або науково-технічної роботи, якщо їх результати викликають або можуть викликати шкідливі наслідки для здоров'я людини, її життя та навколишнього природного середовища, призвести до знищення чи псування матеріальних та культурних цінностей.

11. Забороняються наукові дослідження та/або науково-технічні роботи, спрямовані на зміну генотипу людини, що може вести до штучних мутацій, відозміни або спотворення будови організму нащадків.

12. Забороняються наукові дослідження та/або науково-технічні роботи у сфері генної інженерії, спрямовані на створення нових видів рослин, тварин та мікроорганізмів (ця заборона не поширюється на провадження наукових робіт з модифікації корисних властивостей біологічних об'єктів, результати яких не становлять реальної або ймовірної загрози життю або здоров'ю людини та не можуть призвести до порушення екологічної рівноваги).

13. Наукові дослідження та науково-технічні роботи з залученням тіла померлої особи, її окремих органів, тканин або клітин проводяться з урахуванням вимог забезпечення належного ставлення до тіла померлого та виконання умов волевиявлення громадянина щодо ставлення до його тіла після смерті.

14. Учений має право самостійно обирати тематику, форми, напрями і засоби наукової і науково-технічної діяльності відповідно до власних або суспільних інтересів, творчих та організаційно-технічних можливостей за умов дотримання моральних засад суспільства та утримання від дій, які могли б порушити права інших осіб.

15. При проведенні досліджень відповідно до договору на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт учений зобов'язаний провадити дослідження, дотримуватись умов договору щодо форм, напрямів та засобів (способів і прийомів) дослідження.

Зрозуміло, що порушення цих принципів повинно тягти за собою юридичну відповідальність. Ми бачимо у цьому випадку місце як кримінальній, адміністративній, так і цивільній відповідальності.

Список використаних джерел

1. Документи католицької церкви про шлюб та сім'ю. Вибране від Лева XIII до Івана Павла II [Текст]. — Львів : Вид-во ЛБА, 2004. — Т. II. — 311 с.
2. Всеобщая декларация о геноме человека и правах человека (11 ноября 1997 года) [Електронний ресурс] Верховна Рада України. Законодавство України. — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_575.
3. Конвенція про права людини та біомедицину від 04.04.1997 р. [Текст] // Збірка договорів Ради Європи. — К. : Парламентське видавництво, 2000. — 210 с.
4. Про заборону репродуктивного клонування людини : Закон України від 14.12.2004 р. № 2231-IV [Текст] // ВВР. — 2005. — № 5. — Ст. 111.
5. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 13.12.1991 р. № 1977-XII [Текст] // ВВР. — 1992. — № 12. — Ст. 165.
6. Рекомендация 1046 (1986) по использованию эмбрионов и плодов человека в целях диагностики, терапии, научных исследований, промышленного использования и торговли. Принята 38-й очередной сессией Парламентской ассамблеи Совета Европы [Електронний ресурс] Верховна Рада України. Законодавство України. — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_070.

7. Шемчушенко, Ю. С. Концептуальні засади Закону України “Про науку” [Текст] / Ю. С. Шемчушенко // Юридичний вісник України. — 1996. — № 29. — С. 21.

*Рекомендовано до друку кафедрою гуманітарних дисциплін
Хмельницького економічного університету
(протокол № 7 від 25 лютого 2011 року)*

Надійшла до редакції 30.03.2011

Пунда А. О., Колобова Я. Ю. Проблемы осуществления права на свободу творчества

Определено пределы осуществления права на свободу творчества. Проанализированы особые требования к проведению научных исследований.

Ключевые слова: свобода творчества, научные исследования, прикладная научная деятельность.

Punda, O. O.; Kolobova, Ya. Yu. Problems of the Implementation of the Right to Freedom of Creativity

The article is devoted to the problems of the right to freedom of creativity. The specific demands to conducted scientific researches have been analyzed in the article.

Key words: freedom of creativity, scientific research, practical scientific activity.

